

TIJORAT BANKLARIDA AKTIV OPERATSIYALARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Norboyev Olimjon Xolmamatovich

QarshiDU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarida aktiv operatsiyalarni boshqarish samaradorligini oshirish bo'yicha mavjud holat tahlili va ularni bartaraf etish muammolari keltirilgan.

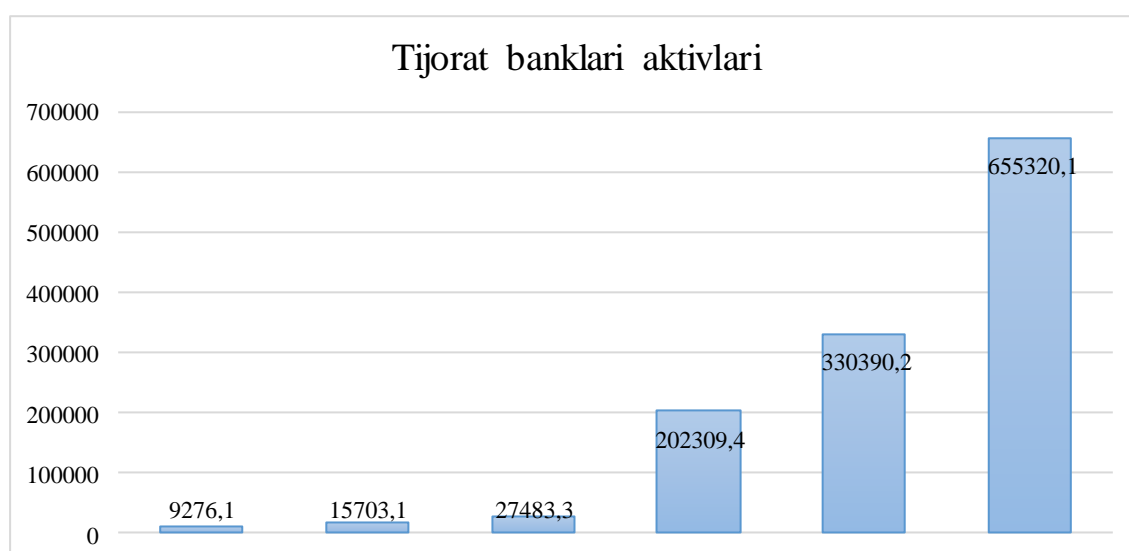
Kalit so'zlar: bank, iqtisodiy resurslar, salohiyat, aktivlar, kredit, diversifikatsiya, mulkchilik shakllari.

Mamlakatimizda bank tizimining barqaror rivojlanishida riskdan himoyalanih va daromad keltiruvchi aktivlarni ko'paytirishda bank tizimi boshqaruvini to'g'ri yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bank mahsulotlariga tayangan holda aktiv tarkibidagi resurslarni tubdan o'zgartirish mexanizmini bank aktivlarini iqtisodiy jarayonida ikki tomonlama tavsiflash kerak, deb hisoblaymiz.

Birinchidan, aktivlar bank mahsuloti sifatida, resurslarni mulk sifatida ularning mavjud ekanligidir.

Ikkinchidan, aktivlar iqtisodiy salohiyatini amalga oshirish natijasi sifati ekanligidir.

1-rasm. Tijorat banklari aktivlari qiymati¹ (mlrd. so'm).

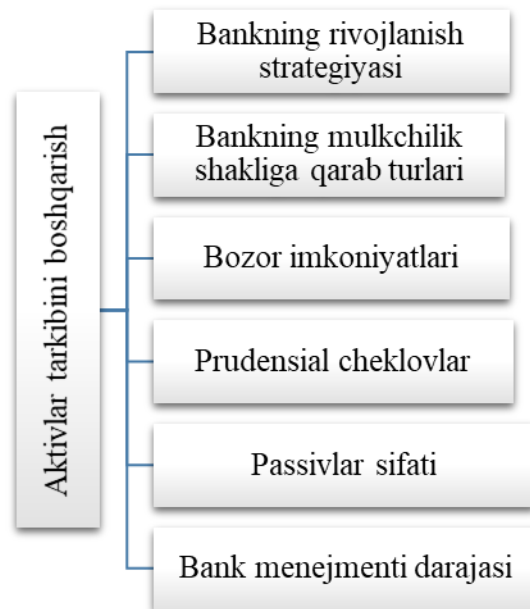
¹www.cbu.uz O'zR Markaziy banki ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Aktivlarni birinchi nuqtai nazardan ko'rib chiqishdan aktiv va passivlarni bir-biriga muvofiqlashtirib boshqarishni nazarda tutadi, ya'ni yagona bank mahsulotini boshqarishdir. Ikkinchi nuqtai nazar aktivlarni mustaqil tizim sifatida, resurslar bilan bog'lamasdan boshqarishni nazarda tutadi. Foydali boshqarish uchun iqtisodiy rejada aktivlarni ikkala tavsiflari ham muhimdir. Aktivlarni mustaqil tizim sifatida o'rganish aktivlarni o'ziga xos sifatini topishga imkon beradi va bu, o'z navbatida, ularni boshqarishda ishlatish imkonini beradi. Bularga kompleks va integrallashgan yondashuv aktiv va passivlarni alohida o'rganish jarayonida bo'lgan tizimli xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda respublikamiz banklari aktivlarini boshqarishni mikrodaraja usulida, ya'ni bank darajasida ishlashga harakat qilinmoqda. Bank aktivlarining to'g'ri boshqarilmasligi bankning kredit portfelini samarali diversifikatsiya qilinmasligiga olib keladi. Markaziy bank esa makrodarajada tijorat banklarni aktivlariga iqtisodiy normativlarni o'rnatish orqali boshqarmoqda.

Bank aktivlari tarkibini boshqarish jarayoni o'zida bankning erishmoqchi bo'lgan maqsadiga erishishda kerakli yo'nalishda ekanligini aniqlovchi omildir. Bank aktivlari bankning mahsuloti ekanligini hisobga olsak uni boshqarish jarayonida ko'pgina risklarga duch kelamiz. Modomiki, riskga barcha aktivlar moyil ekan, turli xatarlarni boshqarishning alohida uslublarini ko'rsatgan holda hamda aktivlarning alohida turlarini boshqarish xususiyatlarini ajratib ko'rsatgan holda boshqarishni umumiy strategiyasini ishlab chiqish kerak. Banklarda aktivlarni boshqarishning bir nechta maqsadi o'rnatilishi mumkin, natijada ko'p mezonli masalani yechishga to'g'ri keladi. Bunda bank aktivlarini rejalashtirish boshqarishda asosiy o'rinni egallaydi, chunki rejalashtirishda boshqarishning maqsadi aniqlanadi. Maqsadni bilmasdan xohlamagan joyiga borib qolish mumkin. Maqsadlar rejali vazifalarda, normativlarda, limitlarda, aktivlar yo'nalishini tanlashda o'rnatilgan ustunligida aniqlab beriladi. Boshqaruv jarayonini tashkiliy jihatdan ta'minlash uchun ish tartibi va qoidalari ishlab chiqiladi, masalan, ssuda berish va uning to'lanishi, mijoz holatiga ko'ra risk darajasini o'rnatish yoki ular orqali amalga oshirilayotgan boshqa aktiv operatsiyalar.

Ammo, bank filiallarida aktivlarni boshqarishni tashkil etish funksiyasi zaif bo'lib, banklarda operatsiyalarni o'tkazishning shaxsiy tartibi mavjud emas va boshqarishni tashkil etish vazifasi bank tomoni dan tarqoq amalga oshiriladi. Ko'pincha banklarning tanazzulga uchrashi aynan yomon menejment, jumladan aktiv operatsiyalarni yetarli darajada emasligi bilan izohlanadi. Shuning uchun zamonaviy shart-sharoitlarda bu funktsiyaning ahamiyatini oshirish kerak.

2-rasm. Aktivlar tarkibini boshqarishga ta'sir etuvchi omillar¹.

Aktivlar tarkibini to'g'ri boshqarishni yo'lga qo'yish orqali bank daromadlarini oshirishga erishish mumkin. Yuqoridagi 2-rasmda aktivlar tarkibini boshqarishga ta'sir etuvchi omillarni ko'rishimiz mumkin.

Bank aktivlarini boshqarishda amalga oshirilayotgan keyingi vazifa muvofiqlashtirishdir. U yordamida bank bo'limlari bilan xodimlar, faoliyat turlari va bank mahsulotlari o'rtasida uyg'unlik o'rnatiladi.

Modomiki, bank aktivlari mahsulotni bir necha turlarida namoyon etilgan ekan, ular o'rtasida aniq bir o'zaro munosabat o'rnatilishi kerak, u yoki bu mahsulot ishlab chiqarayotgan bo'limlar ishini muvofiqlashtirish lozim. Mablag'ni jalb etuvchi bo'lim faoliyati ham muvofiqlashtirilishi darkor, chunki aktiv operatsiyalar mavjud mablag' doirasida amalga oshiriladi. Bank aktivlari turlari kengaytirilsa, bank tarmoqlarining filiallari o'ssa muvofiqlashtirish funksiyasi ahamiyati o'sishi mumkin.

Tartibga solish bank menejmenti funksiyasi sifatida, bankning aktivlari tizimi bo'lgan holda, yuklatilgan dinamik tizim parametrlarini qo'llab-quvvatlash faoliyatini namoyon etadi. Tartibga solish jarayonida yuklatilgan tizimdan chiqib ketishini, ya'ni normadan chetga chiqishlarni to'g'rilaydi. Aktivlarni tartibga solishning quroli: normativlar, standartlar, rejali vazifalar, prinsiplar va boshqalar. Tartibga solish nazorat organi sifatida Markaziy bank tomonidan amalga oshiriladi. Tijorat banki aktiv operatsiyalar yuzasidan bank faoliyatini tartibga solish normativlarini o'rnatadi.

Bank menejmenti va aktivlarini boshqarishda o'z qo'llanishni talab qiladigan universal qonunlardan biri tenglik qonunidir. Bu qonun faqat miqdoriy tenglikni emas, balki nazariyani sifat parametrlarini optimal tanlashni talab etishdan kelib

¹ Muallif ishlanmasi.

chiqadi. Ushbu qonun boshqaruvchi va boshqarilayotgan tizim, shuningdek bu tizimni alohida elementlari o'rtasida tenglikni talab etadi. Tenglik qonuniga rioya qilish, tashqi muhit ta'siriga moyil turg'un hamda dinamik tizimida majburiydir. Ushbu qonunga rioya qilish tizimning ishonchliligini ta'minlaydi, ya'ni uning elementlari o'rtasida tenglikni saqlaydi. Agar bu tenglik buzilsa, tuzilish aloqalarining uzilishi kelib chiqadi.

Bank aktivlariga nisbatan ushbu qonunni qo'llash aktiv turlari o'rtasida foydali munosabatni saqlashni talab etadi. Shuningdek, aylanish muddati va sifatiga ko'ra bog'liq bo'lgan aktivlar va passivlar o'rtasida ham tenglikni saqlash talab etiladi. Aylanishga ko'ra aktivlar va passivlar tengligini baholash uchun o'rtacha tortilgan aktiv muddatlarini o'rtacha tortilgan passiv muddatlariga ko'ra munosabati sifatida muddatli transformatsiyasi koeffitsiyentini ko'zda tutish kerak.

Yuqorida keltirilgan boshqarish jarayonlari yuzasidan biz "Xalq banki" ATBning aktivlarni boshqarish jarayonini tahlil qilgan holda, aktiv operatsiyalarini boshqarish bo'yicha quyidagi takliflarni berdik:

1. Respublikamiz tijorat banklari kredit operatsiyalarining daromadligiga salbiy ta'sir etuvchi omillardan biri kredit portfeli diversifikatsiya darajasining past ekanligi hisoblanadi.

Kredit portfelini to'g'ri diversifikatsiya qilinishi, ularning daromadligini ta'minlashga yordam beradi. Mamlakatimizning yirik tijorat banklari kreditlarining 35-40 foizi bitta tarmoq korxonalariga berilgan kreditlardan iboratdir. Bu esa, tijorat banklari kredit portfelining diversifikatsiya darajasi past ekanligidan dalolat beradi. Chunki xalqaro bank amaliyotida qabul qilingan meyoriy ko'rsatkichga asosan tijorat banki kreditlarining 25 foizdan ortiq qismi bitta tarmoq korxonalarida yoki bitta sohada to'planib qolmasligi lozim.

Respublika AT "Xalq banki" aksionerlik tijorat bankining 2022yilda bank kredit portfeli 2020 yilga nisbatan 6384,8 mlrd so'mga yoki 151 foizga ortib 18792 mlrd so'mni tashkil qildi. Shundan jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar 2019,0 mlrd so'mga yoki 144 foizga ortib, 6581,2 mlrd so'mni tashkil etdi. Yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar 4159,5 mlrd so'mga yoki 156 foizga ortib, 8976,3 mlrd so'mni tashkil qildi. Yakka tartibdagi tadbirkorlarga ajratilgan kreditlar 206,3 mlrd so'mga yoki 155 foizga ortib, 578,5 mlrd so'mni tashkil qilgan. Korporativ mijozlarga ajratilgan kreditlar esa 2656,1 mlrd so'mni tashkil qilgan. Ushbu tarmoqlarni moliyalashtirishga asosiy e'tibor berilganligi bank tavakkalchiligini oshiradi. Xalqaro bank amaliyotida qabul qilingan meyoriy ko'rsatkichlarga asoslangan holda kredit portfelini boshqa tarmoqlarga ham teng taqsimlanishi bankning daromadiga, barqarorligiga, likvidliligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Daromad keltiruvchi aktiv salmog'ini oshirish lozim. AT "Xalq banki" jami aktivlari 2022 yilda 2020 yilga nisbatan 9076,0 mlrd so'mga yoki 52 foizga jami 26411 mlrd so'mni tashkil etdi. Jami kapital 2021 yilda 4869,0 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa 2022 yilda 4929,3 mlrd so'mni tashkil qildi, ya'ni 1,2 punktga ortgan. Ammo birgina kredit operatsiyalarini emas, balki bankka daromad keltiruvchi operatsiyalar hajmini kengaytirish lozim. Bank aktivlari tarkibida uzoq va qisqa muddatli aktivlar o'rtasidagi farq yuqori bo'lib, uzoq muddatli kreditlar 2734,2 mlrd so'mni, qisqa muddatli kreditlari esa 623,4 mlrd so'mni tashkil qiladi. Ma'lumki, qisqa muddatli kreditlar, noan'anaviy kredit operatsiyalari lizing, trast, faktoring operatsiyalariga ko'proq mijozlarni jalb etish bank daromadi hajmini oshiradi. 2022-yilda aholi omonatlari 7189757,0 mln so'm bo'lib, 2020-yilga nisbatan 14,7 foizga o'sgan. 2022 - yilda bankning kredit qo'yilmalari 21019047,4 mln so'm bo'lib, 2020-yilga nisbatan 20,5 % ga oshgan. Bankning qimmatli qog'ozlarga jalb qilingan investitsiyalari bank aktivlari hajmidagi salmog'i juda past 548,9 mln so'm bo'lib, bu holat esa, respublikamiz tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi operatsiyalar rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Qimmatli qog'ozlar bilan aktiv operatsiyalar rivojlantirish, ular aktivlarini samarali boshqarishga, likvidliligi va daromadliligini ta'minlashga xizmat qiladi. Qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq aktiv operatsiyalarni davlatning qimmatli qog'ozlariga qilingan investitsiyalar hajmini oshirish yo'li bilan rivojlantirish evaziga emas, balki korporativ qimmatli qog'ozlarga qiladigan investitsion operatsiyalari hajmini oshirish yordamida amalga oshirish lozim. Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokini kengaytirish orqali yo'lga qo'yish lozim.

3. Tijorat banklarining aktivlarining likvidliligi va daromadliligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikning optimal darajasini yuzaga keltirish, kassali aktivlarni yirik miqdorda to'planib qolishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida bankning depozit siyosatini takomillashtirish yo'li bilan ularning depozit bazasi tarkibida transaksion depozitlarning salmog'ini pasaytirish lozim. Bundan tashqari, tijorat bankining foizli daromadlarini oshirish maqsadida, ssudalarning bank aktivlari tarkibidagi salmog'ini oshirish, forfeyting operatsiyalarini rivojlantirish zarur. Tijorat banki aktivlarini riskka tortish tizimini Bazel qo'mitasining uslubiy-meyoriy ishlanmalaridan to'laqonli tarzda foydalanishni yo'lga qo'yish orqali takomillashtirish maqsadga muvofiq. Kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning yalpi daromad hajmidagi salmog'ining barqarorligini ta'minlash maqsadida kreditlarning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ini pasaytirishga yo'l qo'ymaslik, kreditlar foiz stavkalarining keskin tebranishining oldini olish, muddati o'tgan kreditlar hajmidagi salmog'i ko'rsatkichining meyoriy darajasini ta'minlash kerak:

Yuqoridagi keltirilgan taklif va xulosalarni bank amaliyotida qo'llash aktiv operatsiyalarni boshqarish samaradorligini oshirishi, shu bilan bir qatorda tijorat banklari rivojlanishini, barqarorligi va bank tizimiga bo'lgan ishonchni yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining Yangi tahriri, T.: "O'zbekiston", 01.05. 2023 <https://lex.uz/docs/6445145>
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi qonun, T.: "O'zbekiston", 1995.
3. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonun, T.: "O'zbekiston", 1996.
4. "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
5. Лаврушин О.И., Банковский менеджмент. Учебник. – М.: КНОРУС, 2010. – 560 стр.
6. Rashibov O.Yu. va boshqalar. Pul, kredit va banklar. Darslik. –T.: Cho'lpon, 2011. -328 bet.